

הבדחנים

1. הבדחן — הצגת יחיד

הבדחנים או הליצנים, המעוררים צחוק בהופעותיהם, בדיחותיהם וחקייהם, מסורתם עתיקת יומין היא. ראשיתה, כנראה, עוד בימי התלמוד: שאת הנאמר שם פירשו בתקופה מאוחרת יותר: "שהיו מבני עולם הבא בשביל שהיו אנשים שמחנים"². ובמקום אחר נאמר: "אמר ר' הונא: כל הנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו עובר בחמישה קולות, שנאמר (ירמיהו ל' ג) קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה... ואם משמחו מה שכרו? אמר ר' יהושע בן לוי: זוכה לתורה שנתנה בחמישה קולות"³.

החתונה היהודית היוותה מני אז מאורע מרכזי בהווי היהודי. במסורת העם הושם הדגש על הקשר ההדוק בין אבות ובנים ובני בנים. כיוון שלא היה עוד בחיי העם מוסד מקודש יותר מאשר התא המשפחתי, ומעשית לא יתכן היה כי צעיר יהודי יסרב להכנס לעול המשפחה, ראתה הקהילה היהודית מחובתה לדאוג כי גם בני עניים יכלו להשיא צאצאיהם, והתקינו תקנות מיוחדות לשם נישואי יתומים. התחנות החשובות בחיי הפרט היו: ברית מילה, בר מצוה, חתונה וקבלת עול המשפחה. החתונה, כמפנה האחרון בדרכו של כל צעיר יהודי, הפכה לנקודת שיא של המאורעות המשמחים בחייו. טכסי החתונה ומנהגיה נשמרו בקפדנות במסורות שבעל פה, וככל שהחתונה היתה עשירה יותר, היו בה טכסים ומנהגים רבים ומגוונים. מתוך כך נולד הצורך במישהו, המצוי בכל פרטי הנוהגים והמסורות, היודע לנצח על הטכסים ולשמור על ביצוע נאות. תפקיד זה של המנצח על הטכסים, מעין *Master of Ceremonies*, הוטל על הבדחן. לכאורה הייתה זאת מצוה לשמח חתן וכלה, ולמרות זאת לא ראה המימסד הרבני, בעיקר מטיפי המוסר שביניהם, תופעה זאת בעין יפה. ספרות המוסר וספרי השאלות ותשובות הנדרשים לנושא זה, יש בהם אזהרות חוזרות ונשנות כנגד הבדחנים. הקהל מוזהר מחדש מדי פעם שלא לשמוח ולא להתהולל, כאשר הטעם העיקרי הוא, "כי חייב אדם מישראל להתאבל על חורבן בית המקדש". ר' יאיר בכרך מזהיר בספרו: "חות יאיר", — "עיד ענין איש משתטה ומשחיק לבריות שמעמידן בפולין בסעודת חתונה, הנה לא מחכמה שאלתה זאת וה'ל מושב

מציאות במישור הכשלוך והתבוסה האנושית. הוא לא הלך שולל אחרי צורת השיקוף והיצוג המקובלות עתה. לא כל מה שחשף את הסחי והחולי, המעוות והעקום שבקיומנו האנושי נתקבל כמבטא אמת. התיאטרון, מן המקור הארכאי ועד למודרני הינו מעין הד ובת הד למשחק האדיר שבין המציאות להשתקפותה באמנות.

ישראל חיפש בתיאטרון גם שאיפה ליפה יותר, לטוב יותר, למתוקן לקם ומתמודד לאחר התבוסה וחרף התבוסה. אילו הייתי נשאל דמותו של מי ריחפה לנגד עיניו כאשר חיפש דרכו בסבך בין הישן לחדש, נדמה לי שהיתה זו של י"ח ברנר. ביסוריו ובאמונתו של ברנר היה מעין אבידגם שפירש לישראל תופעות רבות בחיינו ובגורלנו. עם האיתנות הבלתי נלאית של החיים. ישראל כל כך התדפק על הקליפות הקשות והקשוחות של הנשמה היתירה שבקיומו. הוא חיפש אזמל במלה, בהרהור, בפעילות כדי לפתוח אשנב בתוך הקליפה ולטעום מן התוך המתוק.

כל זה ועוד עולה בדעתי כשאני מהרהר בשעות הספורות שהפרידו בין ישראל החי והתוסס, המתוכה, הסותר דעות לבין האיש כשמלאך המוות צלצל בדלתו. הסוד הגדול שבין השעות הספורות המפרידות בין האיתנות ההדורה של החיים לבין שברירותם.

ובינתיים, אותו יום פרצה גם מלחמת של"ג. כיצד היה ישראל מגיב?

הווי 95/96 (1983)
BAMAT DRAMA QUARTERLY

לצים, כי אין זו שמחה רק הוללות וסכלות רבה.⁴ ואילו ר' מתתיהו יהושע בריסקין כותב: "האוחז את העיניים של אחרים, שהוא מטעה אותן, שנדמה להם כאילו הוא עושה דברים נפלאים מחוץ לדרך הטבע ובאמת אינו עושה כלום, אלא בקלות ידיו ובתחבולות הוא מטעה אותן... והבדחנים עושים כמעשים אלו על חתונות, הרי זה אסור, אבל אין איסורו אלא מדרבנן משום אחיזת עיניים"⁵. ר' משה העניכש, מחבר ספר המוסר הפופולארי "ברנט שפיגל" (האנוני, שפי"א—1637) הטעים אמנם שמצוה היא לשיר לפני הכלה, אבל לא יחברו ולא ימלאו השירים בדברי לעג, עזות וניבול פה.⁶

גילגוליו של הבדחן, החל מהמקורות הקדומים ביותר הנמצאים בידינו ועד לחורבנה של יהדות מזרח אירופה בימי השואה, נעו על פי התפתחות המסורות והמנהגים של החתונה היהודית. המקור הקדום ביותר שבו הוזכר איש המבדח את הבריות הוא מהמאה ה-13.⁷ מראשית דרכו היה בו, בבדחן, שילוב של זמר, מלחין ומנגן גם יחד⁸ ואילו לקראת שלהי המאה ה-17 וראשית המאה ה-18 הוא מקבל דמות במימד נוסף, דמות המרשליק. לא מעניינו להיכנס כאן לויכוח האטימולוגי הנוטש בין בלשני יידיש באשר למקורו של השם, ונסתפק בציון כי כפי הנראה מסורת זו מן הגרמנים עברה אלינו, וזה האיש הממונה על הטכסים, שהיה נקרא בפייהם — מארשאל⁹. ובכן, המרשליק בחתונה היה מנהל הטכסים, מנצח על ביצוע המסורות, מטיף מוסר לחתן ולכלה, מעלה את המחותנים והאורחים למסירת דורוניהם (דרשה-געשאנק) ומשמח את המסובים בשעת הסעודה בפזמונים, בדיחות, פארודיות, שירים על נושאים אקטואליים, להטוטי זריזות ידיים ועוד. הוא מזמין את האורחים לריקודי המצוה, תוך כדי חריזת חרוזים עוקצניים, בהם הוא משלב שמות הקרואים.¹⁰

עם העתקת הכובד של הישוב היהודי האשכנזי ממערב אירופה לאדמות פולין ואוקראינה נדדו גם המסורות מזרחה. אירופה המזרחית שימשה כר נרחב ופורה להתפתחות אמנותו שלה בדחן כמוסד בידורי מיוחד במינו, אשר בשיא פריחתו ידע אפילו "כתב בדחנות", "שלא יהיה מרשליק על חתונה רק בדחן העיר שיהא נשוי קבוע בעיר או בסביבות העיר, ואף מרשליק מעיר אחרת שיהא בידו כתב בדחנות מהקהל בצירוף הרב באיזה קהילה"¹¹. המקור הראשון המציין את המרשליק כזוהה לבדחן הוא המילון של נתן-נטע הנובר "שפה ברורה", נדפס בפרג, 1660. שם נמצא פירוש למונח: "מרשלקס" מבואר: בופאן, בופאני, ובלטינית — Seura, כלומר: ליצן.¹²

הגזירות והפורענויות שירדו על יהדות פולין ואוקראינה במאה ה-17, גזירות ת"ח והשמדת קהילות ישראל על ידי פורעי חמלניצקי, גרמו לכך כי באותה עת גברו קולות החרטה, התשובה והטפת המוסר. וספרות המוסר עלתה כפורחת. השמחה נתמעטה או נעלמה כמעט כליל במעונות ישראל,

וגם בדמותו של הבדחן חל שינוי. במקום תפקידו הבידורי, בצד תפקידו הטכסי הגיע תורו של הבדחן הרציני, איש היודע ספר, שתלמודו עמו, היודע לצרף גימאטריות ונוטריקונים, המסוגל להביא פלפול חריף, סוג של בידור שאינו יכול להיות נחלת הכלל, אלא רק של תלמידי חכמים. ברם, החיים היו כפי הנראה חזקים יותר מכל התקנות, האיסורים והחרמות שיצאו מטעם המימסד הדתי, ובצד אותו בדחן המרצין פניו, המטיף יותר מאשר מזמר, נמשכה המסורת של הבדחן המשלב גם דברי הומור, הגובלים לעתים בניבול פה.¹³ עלינו לקבוע כי גם בגילגולו החדש לא תמיד נשאר הבדחן בגבולות הרפרטואר הרציני, וגם פה חרג לעתים מהמסגרת. דברים אלה נכונים בעיקר לגבי בדחנים זוטרים ואלמונים, ששמותיהם לרוב אפילו לא הגיעו לידינו. אלה היו בחלקם גם בורים וחסרי השכלה, שחטפו 'שיריים' משולחנם של הבדחנים המפורסמים והידועים, וסובבו בעיירות הקטנות בחתונות ושמחות אחרות, כגון ברית מילה ובר מצוה.

יש לציין עובדה מעניינת: שלא כמו אצל המתנגדים, היה מקובל אצל החסידים מוסד הבדחן והליצן. בחצרו של הרבי ישראל מריז'ין היה בדחן קבוע ושמו יוסל ז'ופ או יוסל ברודר. תפקידו אצל הרבי מריז'ין היה דומה לתפקידו של הרשלי מאוסטרופול אצל הרבי ברוך ממז'בוז'¹⁴. בזכרונותיו מספר החזן פ. מינקובסקי כי אצל הרבי ר' דודל הטולנאי היה הבחור לייבלי מיכאלס "בדחן החצר"¹⁵. בספרו "רמתים צופים" נותן ר' ישראל שינובר היתר להופעת הבדחן:¹⁶ "... טעם שלוקחין בדחן על חתונה אף שאינו ירא שמים אך כיון שגורם שמחה לחתן והכלה ונתעלה הכל יכול להמשיך כל השפעות טובות...".

פריחתה של הבדחנות כמוסד בידורי של מופע יחיד הייתה במאה ה-19, עם גידולה וצפיפותה של האוכלוסיה היהודית במרחבי אוקראינה, פולין, גליציה, ליטא ורוסיה הלבנה. כאן פעלו הבדחנים המפורסמים ביותר, ששמעם הגיעה גם לאירופה המערבית, ולעתים היו מוזמנים לחתונות עשירי לונדון, אנטוורפן, וינה וברלין. אלה הבדחנים שי. ריבקין מתארם כ"אנשי צורה ויצירה"¹⁷. היו ביניהם בעלי כשרונות הן בכתובה, הן בהלחנה, ומסביב להם רבים אחרים, חרזנים עלובים, שלא היססו לגנוב מעמיתיהם, להשתמש בשיריהם ולהכריז על כך כיצירה משלהם.

מה היה מעמדו החברתי של הבדחן?

מדברי ר' שמואל שינובר שצוטטו למעלה מתברר כי גם כאשר ראו טעם בהופעתו בחתונה הסתייגו ממנו כמאיש שאינו 'ירא שמים'. הסתייגות זו מהבדחן כמה וכמה טעמים לה. ראשית יש וחששו מלשונו החדה, חרוזיו העוקצניים שהיה מפזר לכל צד, גרמו לא אחת למצבים מביכים. הבדחן ניצל פעמים רבות מתגרת ידם של הנעלבים רק בזכות היותו ליצן החצר של אחד

Official hasidic
badkhanim

"במה"

הצדיקים או של אחד מתקיפי הקהל, כדוגמת ר' ברוך ממז'יבוז', פטרונו של הרשלי מאוסטרופולי, או כדוגמת יודל אפאטוב, פטרונו של מוסקה חבד. בגלל היותו בגילופין מרוב שתיה כדת בשמחות חשדו בו כי איננו מדקדק במצוות. יש וניצלו קשריהם עם הבדחן כדי לפגוע ביריב, או מתחרה. כללית — נהנו משנינותו, משליו, חרוזיו ועקיצותיו, ורשמו לו זאת לגנאי. לרוב ראוהו כאדם קל דעת, המתעסק בקטנות ולעתים קרובות דרשו על כגון דא את הפסוק מהתלמוד: 'אל תהי שוטה בחרוזין' (חולין צ"ה). תיאור אופייני למעמדו אנו מוצאים בזכרונותיו של אפריים דיינארד¹⁸:

"בין הפרנסות הדלות והרוזות אשר היו לישראל בתחום המושב ברוסיה, היו השדכנות והבדחנות אשר לא נתנו די לחם לעובדיהם רק פעמים אחדות בשנה, במשתה כל חתונה, וגם זאת בעד השדכן או הבדחן עצמו, ולבני ביתם הביאו רק מנות פתותי תופינים ואיזה פרי עץ, אבל לא לחם לשובע... כי בעוד אשר השדכן היה הלחם אשר בלעדיו לא יחיה האדם, הנה היה הבדחן רק מן נופת, מותר ובכל זאת לא חסר הבדחן אף בחתונות עניים, אשר גם קרוביהם ומיעדיהם חפצו להתענג מעט. יד המנגנים אשר לא רב היה כוחם בחכמת הזמרה לא יכלה לגרש את התוגה אשר שררה תמיד בחתונות כאלה, ותהי זאת שמחתם, בעלות הבדחן על השולחן או על הכסא וישיר את שיריו, פעם שירי תוגה, פעם שירי שמחה, מהתלות, בקורת ועקיצות, ובזאת אמנם הצטיינו רבים. אבל הבדחנות בכלל לא היתה פרנסה מיוחדת, רק לשניים שלושה איש אשר עשו להם שם בארץ, עד כדי לחתונות עשירים נקראו לבוא... והיו בדחנים אשר לא דרשו כסף מחיר חכמתם, וילכו לשמח לב החתן והכלה רק לשם מצוה, ולא נקראו בשם 'בדחן', שם אשר לא חילק כבוד רב לבעליו..."

לודביג קאליש מספר בזכרונותיו, שפירסם בשנת 1972 על תקופת ימי ילדותו¹⁹:

"דמות מעניינת היתה זו של המארשליק, המבדח שהופיע בשמחות. הוא היה ממלא מקום מנהל הטכס והיתה זו זכותו לאמור את דברי האמת המרה ביותר הישיר בפניהם של חשובי הקהילה, אפילו בפני הרבנים. אמנם היה צריך לכסות את הדברים בלבוש הומוריסטי, כי האמת במערומיה איננה נעימה באף מקום, כל שכן בזמן סעודה. תפקידו לא היה מן הקלים. חייב היה לאלתר תשובות מניה וביה, להדוף כל התקפה ולהתמצא היטיב בשבילי התנגן והתלמוד. המארשליקים היו בדרך כלל בעלי כשרונות שסטו מדרך הישר ולמרות כשרונותיהם הטבעיים לא הצליחו להגיע לידי מעמד מכובד בקרב הקהל. הופעותיהם בשמחות ראו בעין יפה ונהנו משנינותם, אבל בדרך כלל הביטו עליהם מלמעלה, כעל ריקים ופוחזים. ומעשה שהיה באחת החתונות הופיע המארשליק ונשא דרשה היתולית אותה תיבל בפסוקים ומשלים מהתלמוד והמדרש, עד כי הרב המקומי התפעל מבקיאותו הרבה מחד גיסא והתעצב על השימוש החפשי שעשה בפסוקים מאידך גיסא ואמר: — מה חבל כי יין משובח כל כך ימצא בחבית קלוקלת כל כך, ענה המארשליק מיד: — מוטב יין משובח בחבית קלוקלת מאשר יין קלוקל בחבית משובחת."

ובכן הריהו לפנינו בחור הישיבה המוכשר, העני המרוד והמתוסכל, שהפך לציניקאי ומנצל כשרונותיו ומרירות ליבו כדי להביאם לידי ביטוי בהזדמנות של החתונה. הוא שייך בדרך כלל לרובד הנמוך והעני של הקהל, ומצטיירת תמונתו כך כבר מדברי א. דיינרד, כי בנוסף לבדחנותו עסק בעוד כמה

ד"ר קרומש
מאיר של ע"ל ק
קום אפליק' אורי

קום אפליק' אורי
קום אפליק' אורי
קום אפליק' אורי

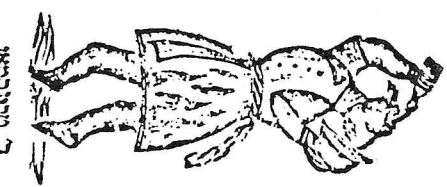
ווארשא
ХРАМОВ ШИТЪ
в Городе
ВАНШАВА 1975.

Въ типографіи Н. К. Зверева, Варшавы, Южна Францисканеца № 5.

ד"ר שיקר
אורי

ד"ר פודולק
אורי

קום אפליק' אורי

Въ типографіи Юзефа Лебасона, Южна Францисканеца № 1796
ЖАДОВЫ ПИНИЦЫ
В А Р Ш А В А 1871

מלאכות. ברוב המקרים היה גם מלצר, או גם אחד המנגנים. כך מתארים את פרנסותיו בתחילת המאה ה-19²⁰:

"בעיירתנו נמצא יהודי שהוא לא עליכם גם שמש בית-דין, גם קורא למתפללים לקום לעבודת הבורא, גם שליח להעברת מכתבים, מדליק הנרות, בדחן וגם שתיין לא מן הקטנים... בסך הכל אביון גדול אשר גם הוא, אשתו וילדיו גוועים ברעב. כאשר מזדמנת שמחת חתונה או ברית מילה הוא אז גם דורש דרושיו ומשמש גם כמלצר, אבל משתי המלאכות גם יחד הוא מרויח מעות קטנות. א.י. פפירנא מספר²¹: אודות הבדחן מקאפולי ושמו פיני, שהיה גם בלן, עושה נרות, קברן ובדחן. ואמרו עליו הבריות כי את תפקידו כקברן ודאי שביצע על הצד הטוב ביותר, והראיה כי עד עתה טרם קם לתחיה אחד מאלה שהביאם לקבר ישראל. באשר לבדחנותו היה משמח את האורחים ואת החתן והכלה המסובים ליד השולחנות להטיב לבם במאכל ומשקה. הוא היה לוגם כוס אחרי כוס, כי טען שלכך יש בידו רשות משולשת — כבלן, קברן ובדחן, וכטוב לבו ביין היה משתלהב עוד ועוד, שר בלווי הכליזמרים, מספר בדיחות ומשלים משעשעים, חורז חרוזים מענייני דיומא בו במקום, בולע סרטים צבעוניים ומבצע להטוטים שונים. הוא גם ידע לאפר פניו כשחציו בוכה וחציו צוחק, להמחיש בפני קהלו את אומנותו של הקרבן והן של הבדחן."

אמנם בקרב הבדחנים היו גם יוצאים מן הכלל שחיו חיי רוחה ופרנסתם הייתה בשפע. אלה הופיעו רק בחתונות העשירים, בחצרות האדמוורים ונהגו כאלו הם 'כוכבים' בימינו. בדחנים כדוגמת אליקום צונזר לא היו מוכנים להופיע בכל חתונה מזדמנת היו מוזמנים חודשים רבים מראש, ולא עסקו בפרנסות אחרות. וכאשר צונזר רצה לזנוח את הבדחנות ושלח ידו במסחר הוא נכשל ופשט את הרגל²².

לא רק בעיני העשירים והמימסד הרבני היתה הבדחנות פרנסה נחותה. המשכילים, שמלחמתם ב'מורדי האור' גברה מתחילת המאה ה-19, גם אלה לא החשיבו את הבדחנים. הם באו ליצירותיהם, כינו אותם חרזנים עלובים וחסרי טעם. מעוזם היה ונשאר העם הפשוט, שהיה צמא לאפשרות להשכיח את תלאותיו וצרותיו היום-יומיות, את נגישות השליטים שמבני ברית ושלא מבני ברית, את עומס הלאוויים שהחמירו את חיי היום-יום בעיירות הקטנות. אנשים אלה הסתפקו במועט גם בשטח השמחות. די היה להם בשיר עליז, בעל מנגינה עריבה לאזן, שבעזרתו אפשר להתפרק במקצת, או בשיר עצוב, על מקרה של פוגרום, שריפה בעיירה. בת ישראל שהמירה דתה ועוד. אכן העם הפשוט היה מעוזו וכוחו של הבדחן, שפרנסי הקהילה והרבנים מיעטו במלחמתם נגדו, שלא כדוגמת מלחמתם נגד התיאטרון היהודי.

תיאור ריאליסטי של הכליזמרים והבדחן על מצבם הכלכלי נמצא בכתבי הבדחן הלל קליבנוב²³:

די כליזמער זיי שפילן
וויפל זיי ווילן
אבער פון דעם שפילן
הכליזמר מנגנים
כאוות נפשם
אבל מנגינתם

הערט יונגען וויא איך וויד כל מקרש.

אין אונזערע שטובע שולען שטען און שפילן די מערסטע שפילער. און די מערסטע שפילער זענען די וויילן. און די וויילן זענען די מערסטע שפילער. און די מערסטע שפילער זענען די וויילן.

אין אונזערע שטובע שולען שטען און שפילן די מערסטע שפילער. און די מערסטע שפילער זענען די וויילן. און די וויילן זענען די מערסטע שפילער. און די מערסטע שפילער זענען די וויילן.

צו פאזינגען א חתן און א קליה איז פערשידענע אופנים מיט פיערליכע קינדער

די אויך דער בעריהמטער

פרעהליכער קינדער

צווייטערשטליכ זיך ל. בערגמאן (י. מכילע דחין)

(פינפטע טויזענט)

פארלאג ת. יאקובסאן מ. גאזדזבערג

ארץ ישראל 20

מאליק 100 יאן 1307
מאליק - 1307

magician too

magician too

"במה"

ווערן זיי ניט זאט
 זיי וואלטן לעבן נישקשה
 פון זייער פרנסה
 אז זיי וואלטן עפטער
 חתונות געהאט
 איז אבער זיי אין האלדז א קנאכן
 די ספירה מיט די דריי וואכן
 עס פארקומערט זיי זייער וועלט
 אויף זיי איז א גרויסער רחמנות
 זיי פאסטן אפט אויך א תענית
 גוואלד, ברידער, ווו נעמט מען
 געלט
 דער בדחן ער זאגט
 וויפל זיין כוח טראגט
 אז דעם עולם זאל געפעלן
 ער זינגט לידער זייער פיין
 וואס קען גאר שענער ניט זיין
 און די מחותנים, זיי זיצן און קוועלן
 אבער וואס איז די פעולה פון זיין
 זאגן
 אז ביי אים איז נעבעך פוסט דער
 מאגן
 פון הונגער ער נעבעך געשוועלט
 ער מוז זיך פלייסן פאר די מחותנים
 ווייל ער דארף נעבעך די מזומנים
 געוואלד ברידער ווו נעמט מען
 געלט!

אותו נתיב עממי לשעשוע ובידור שנתגלם בדמות הבדחן, לא תמיד היה נקי מניבול פה, ורמתו האמנותית לא תמיד עמדה על הגובה. עלינו לראותו בעיני קהלו, קהל בעלי המלאכה, הזבנים והזבניות, הסוחרים הזעירים, הסבלים והתגרניות בשוק, אנשי העולם התחתון, חסרי פרנסה ומקצוע. כל אלה היו אוהדיו המושבעים של החזן ומשורריו, הן בבית הכנסת והן מחוצה לו.²⁴ מקרב אלה יצאו שחקני הפורים-שפיל והם היו גם החסידים הנלהבים של הבדחן. עבורם יצר הבדחן את מגוון הרפרטואר שלו שחרג ממסגרת מנהגי החתונה וטכסיה, והפך לרפרטואר של תיאטרון יחיד — תיאטרון של הבדחן.

הבדחנים

2. רפרטואר הבדחנים

* רפרטואר הבדחנים מורכב היה משתי חטיבות עיקריות: החלק הטכסי-מסורתי של החתונה, והחלק התיאטראלי-בידורי, שבוצע לרוב בשעת הסעודה או אחריה. חלק זה היה מורכב מפזמונים ושירים אקטואליים, שירים היסטוריים, שירים עם מוסר-השכל בצידם ושירים קומיים וסאטיריים. בחלק זה של הרפרטואר נכללו גם בדיחות, מערכונים קצרים, להטוטים שונים, ריקודים קומיים ופאנטומימה.
 הרפרטואר הטכסי-מסורתי על חרוזיו הנדושים עבר מדור לדור כתורה שבעל-פה והשינויים בנוסחאותיו הם מיזעריים. הפופולאריות של שירים אלה הפכה אותם למקור לא אכזב של פארודיות עממיות אלמוניות, כגון עריכת התנאים לאחשוורוש ואסתר המלכה ב'פורים-שפיל', או בהזדמנויות אחרות. לשם הדגמה נצטט קטע מתוך פארודיה מעין זו, שהיו שרים בניגון בכייני-רצייתיבי, דבר שעוד הבליט ביתר שאת את תכנו הקומי²⁵:

וויין זשע וויין זשע טייערע כלה	בכי נא בכי נא כלה יקרה
דער חתן וועט פון דיר קנייפן	החתן יצבוט ממך חתיכות
שטיקער	
ווי פון א פורימדיקער חלה	כמו מחלת פורים.
אוי, כלהניו, כלהניו וויין זשע וויין	הוי, בכי נא כלהניו בכי
וועט מען דיר שיקן א שיסעלע כריין	ישלחו אליך קערית חזרת
וועסטו זיך באסמארקען ביז צו די ציין.	ורירך ירד עד לשיניך...

מובן כי כל אותו חלק טכסי קשור קשר בל ינתק בנגינתם של הכליזמרים ובלווי המוסיקאלי. התכונה לקראת החתונה החלה בדרך כלל בשרשרת אירועים במוצאי שבת טרם יום החופה, כאשר הבדחן והכליזמרים הוזמנו לאחר ההבדלה לביתו של החתן לנגינת ה"פארשפיל"²⁶ באותו מעמד דרש הבדחן דרשתו, שזורה בפסוקים מפותלים ומסובכים מהמדרש והתלמוד, ככל שמשפחת החתן היתה משפחת למדנים גדולה יותר, כך שאף הבדחן להוכיח יכולתו בפילפולים להנאת קהל מעריציו.
 במקומות שונים נהגו גם לנגן לקראת קבלת השבת בבית הכלה וקראו לכך: "דוברי דאין" (יום טוב בפולנית). והיו מקומות בהם היה מנהג שבשעה שהובילו את הכלה למקוה רכב הבדחן לפניה על גבי סוס כשפניו לעבר הזנב, והיה מצחיק את הבריות בהעוויות שונות. תאור של הובלת הכלה למקוה נשתמר בשיר עממי עתיק²⁷:

2 part repertoire
 1) totally formalistic
 2) topical

performed in
 Purim-styl

טוענט שוב הכלה ותבך
 טענה'ט זיך ווידער כלה און וויינט
 אלץ ד' אקרא ואל ד' אתחנן
 עת לבכות עס איז געקומען די
 צייט קודם החופה צו וויינען
 אז דער מענטש זאל זיך אין זיינע
 יארן דערמאנען
 הארצעדיקע כלה דערמאן זיך וויפל
 מען איז פון דיר
 פון קלייננויז ביז אצינד
 אויסגעשטאנען
 אצינד שריי דו און וויין פאר דעם
 איינציקן בורא
 וואס ער איז אן אל רחום וחנון

הארצעדיקע כלה, ווידער
 אויסצוהרען ווערטער נייע
 בארעכן דיר נאר איבער 120 יאר
 האט דאך דער מענטש ניט מער ווי
 די לוייה
 איבער דער לוייה זאגן די חכמים

אין מלויס לאדם כסף ולא זהב אלא מעשים טובים בלבד

פירושו כי אדם בעוד 120 שנה
 לא יקח עמו כל הון וכל עושר
 וכל טוב
 רק מעשיו הטובים אשר עשה

נשים צדקניות, דאס דאזיקע מוזט
 איר זיך מיר אלע באקענען
 אז דער מענטש האט זיך מיט קיין
 האב און מיט קיין רייכקייט און
 מיט קיין עשירות איבערצונעמען

נשים צדקניות, זאת עליכן ל-
 הסכים עמי
 כי אין האדם צריך להתגאות
 בעושרו והונו.

פארביי מיל, פארביי ראד
 פירט מען די כלה גלייך אין באד
 פארביי די נייע בריקן
 פירט מען די כלה טיקן.
 פירט מען די כלה טיקן
 לויפן די ווייבער קיין (קוקן)
 ווי מען פירט נאר די כלה ארויס
 גייט דער חתן פון קלויז ארויס
 מיט א גלעזעלע וויין, מיט א
 שטיקעל פלאדן
 מען זאל זי גיכער אפבאדן
 מען זאל זי ניט דערטרענקען
 מען זאל זי כשר שווענקען

לאורך תחנת הקמח, ליד
 הגלגל
 מובילים הכלה הישיר למרחץ
 לאורך הגשרים החדשים
 מובילים הכלה לטבילה.
 כשמובילים הכלה לטבילה
 רצות הנשים להתבונן
 רק הובילו הכלה החוצה
 יוצא החתן מבית הכנסת
 עם כוסית יין ופלח עוגה

למען ירחצו אותה מהר
 שלא יטביעה
 שישטפו אותה שתהיה
 כשרה ...

לפני החופה 'באזעצט מען' (מושיבים) את הכלה הנשים הסובבות אותה
 מטפלות בקליעת צמותיה²⁸, והבדחן פותח בפיוט של הטפת מוסר, בו הוא
 מפרט בפני הכלה את חובותיה לעתיד לבוא, כשהכליזמרים מלויס את דבריו
 בניגון עצוב, הנקרא "א וויינענדיקס". לאחר סיום דבריו לכלה פונה הוא אל
 החתן ומשמיע גם לו דברי מוסר המעוררים לתשובה וחשבון הנפש²⁹, דברים
 אלה נקראים 'באזינגען דעם חתן'. כאמור נוסחאות אלה כמעט ולא השתנו
 במרוצת הדורות³⁰. הבדחן נותן אות לכליזמרים לפתוח בנגינה והוא פונה
 לעבר הנשים, להשתיקן, כדי שהכל יקשיבו לדבריו.

נשים צדקניות לאז אביסל זיין שטיל
 אין שטוב
 און קודם החופה הערטס ווערטער
 פון מיר
 וויאזוי מען איז מתעורר א כלה
 אדער א יתומה
 קודם החופה פיר
 שרייט כלה און וויינט און זאגט
 רביע'ע בקש רחמים עלי
 איך בין געקומען בעטן פאר דיר
 ווי אן ארעמאן וואס ער שטעלט
 זיך פאר דער טיר

נשים צדקניות, יושלך הס
 בבית
 ובטרם החופה הקשיבו לי
 כיצד מעוררין כלה
 או יתומה
 לפני הולכתה אל החופה
 ותזעק ותבך הכלה ותאמר
 ואני באתי לבקש בעבורך
 כעני בפתח

כאשר יש לו לאדם הון ועושר
רב
הרי כל זה בידו של החי לעול-
מים
כמו שכתוב

זאת עליכן להסכים עמי

במיוחד כאשר בגלות הננו

לא יתרברב איש בשום דבר

ווארום כשחרב בית המקדש גזרו חכמים שלא יעלה עטרה על ראש החן והכלה
גוזר געייען עס זאל ניט ארויפקומא קיין קרוין אויף דעם קאפ

ותשאלו למה זה
ועניתכם, כדי שלא יהיה במ-
לואה הששון והשמחה.
ראו חכמנו להתקין זאת
קודם
כי לכבוד הוא לכלה
שבטרים חופתה יקלעו צמור-
תיה.

כלה יקרה, טרם החופה את
נקשרת בשלושה דברים
שתפרישי חלה, תשמרי על
הנידה ולכבוד השבת והחג
תדליקי נרות.

העיקר על האשה לשמור על
הנידה

כי אותה האשה שאיננה שומ-
רת נידתה.

תמות חלילה ללא וידוי,

אז דער מענטש האט שוין אפילו א
גרויס האב און א גרויסן אוצר
איז דאך עס אלץ ביי דעם וואס
לעבט אייביק אין דער האנט
אזויווי עס שטייט

כי הנה כחומר ביד היוצר

נשים צדקניות דאס דאזיקע מוזט
איר דאך מיר אליין באקענען
אז דער מענטש האט זיך מיט קיין
האב און קיין עשירות איבערצו-
נעמען

איבערהויפט אז מיר זענען
אצינד נעבעך אין גלות
טאר זיך דער מענטש מיט קיין זאך
ניט איבערנעמען

פון הכלה והחתן
וועט איר פרעגן פארוואס
וועל איך זאגן
עס זאל ניט זיין פארפולט
דאך האבן די חכמים דאס געזען
פריער צו פארעכטן

דאס איז דאך דער כלות הכבוד אז
מען מוז איר קודם החופה
אירע גאלדענע האר צו צופלעכטן
הארצעדיקע כלה קודם החופה ווע-
רסטו מיט דריי זאכן פארבונדן
זאלסט חלה נעמען, און נידה האל-
טן און לכבוד שבת און יום-טוב
לעכט צינדן

דער עיקר דארף די אשה זיין גע-
ווארנט אין נידה
ווארום די דאזיקע אשה וואס איז
ניט געווארנט אין נידה
שטארבט זי חלילה וחס אן וידוי

ווען? אוי וויי, אוי וויי בשעת לידה
דרום דארף מען די מצוה ניט האלטן
פאר קליין
און אין א מזלדיקער שעה לאמיר
צו דער חופה גיין

לאחר מכן פונה הבדחן אל החתן ומגיש לו מתנות מאת כלתו, שקית לטלית
ולקיטל, אותה רקמה במו ידיה בחוטי זהב³². ואז הוא פותח בזמיר לכבוד
החתן:

טוב מעט בכונה מהרבה שלא בכונה
קומט א בדחן און ברענגט דעם חתן
א זיסע מתנה

די מתנה איז באלייגט מיט גינגאלד
דאס איז די מתנה וואס דער חתן
האט פון דער כלה געוואלט
קומט א בדחן מיט דער מתנה און
שטעלט זיך ביי דער מזוזה
און בעט רבונו של עולם איך זאל
ניט קומען ללעג ולביזה

מורי ורבותי וועט איר מיך וועלן
פרעגן
ווי קומט עס אז א בדחן זאל זיך
שטעלן אנטקעגן
פיינע בריות און נאך לעבן דער
מזוזה דערצו

וואס אותיות מזוזה מאכן:
מי זה ואי זה הוא
זאג איך אייך ניין, הערט מיך צו
גוטע און שיינע דיבורים
וואס זיינען מיר אנגעקומען מיט פיל
מי און יסורים

ולאחר שילוב פילפולים יגעים וארוכים לפי סדר א"ב או לפי שברי פסוקים
שונים הוא מסיים:

השיי זאל אייך זיין חתן כלה
אייערע יארן ממלא
איר זאלט מקיים זיין אותיות בכי

השם יתברך יהיה לכם חתן
יארך שנות חייכם
שתקיימו את אותיות בכי

מתי, אבוי, בשעת הלידה.
לכן אין לזלזל במצוה זו
ובשעה טובה נלך אל החור-
פה³¹

אזויווי די גמרא זאגט
 אין בבא קמא : בכי מאכט
 במיטב כספו ישלם
 עס זאל אייך זיין גוט מתחילה ועד
 סוף
 שש אני על אמרתך כמוצא שלל רב על הראשונים ועל האחרונים דבר טוב
 דאָס דאזיקע ווינטש איך אייך גאר
 זאת הנני מאחל לכם אנוכי
 אליין
 דאס מזל זאל אייך אין הימל לייכטן
 זייער שיין
 און זאל אייך תמיד ביידע זייער גוט
 גיין
 קיין שונא זאל זיך אייך קיינמאל
 ניט דערפרייען
 און אין א מזלדיקער שעה זאלט
 איר צו דער חופה גיין
 ונאמר אמן !

מכאן ואילך, על פי סימן מיוחד מידי הבדחן, פותחים הכליזמרים במארש
 החתונה, ובצלילי שיר לכת עליז מוליכים את החתן והכלה לטכס הקידושין.
 טכס זה נערך על פי רוב בחצר בית הכנסת והוא מתקיים על פי המסורת
 העתיקה והמקודשת, ללא כל ליווי מוסיקאלי, אך בו ברגע שהושלמו
 הקידושין, פורצת המנגינה ביתר שאת³³. וכולם מברכים זה את זה בברכת
 מזל-טוב³⁴ כעת ממהרים לתפוס מקומותיהם ליד השולחנות הערוכים, גברים
 לחוד ונשים לחוד, כאשר בחתונות העשירים ערכו שולחן מיוחד לעניי העיר.
 המלצרים מתרוצצים ומגישים את המעדנים והמאכלים השונים, ויחד עם
 האכילה מתחילה גם השתייה כדת. באוירה זו, בין מנה למנה ובין מזיגת
 כוס לאחותה שוב מגיע תורו של הבדחן. הוא עולה על גבי כסא או אחד
 השולחנות ופותח בשיר ה'מזל-טוב', שבו הוא מחלק שבחים וכיבודים לזוג
 הצעיר, להוריהם וקרוביהם, למחותנים ולאורחים החשובים, ואיננו חושש
 לרמוז כי לא ישכחו גם אותו, באשר ראוי הוא להתכבד במאכלים, במשקה
 והעיקר — גם במזומנים³⁵.

עסט און טרינקט מיט אפעטיט
 פיש און פלייש איז גענוג פאראן
 דען דאס איז פאר מיר אויך איין
 פלאן
 תאכלו ותשתו בתיאבון
 דגים ובשר נמצא לרוב
 כי זה גם תואם את תכנית

לאזט מיך אויך עטוואס געניסן
 איך האב אויך ניט פיינט א גוטן
 ביסן
 און איבערהויפט אריינצוגיסן
 דאס פארשטייט איר דאך געוויס
 אז א בדחן האט א גוטן מאגן
 וואס ער קען אלץ פארטראגן
 בפרט ווען ער דארף זיך שטעלן זאגן
 פאר אן עולם צו א טיש
 כליזמער שפילט צו אויפן קול
 מזל טוב אייך אלע, אלע
 און איך וועל זינגען נאכאמאל
 לכבוד חתן וכלה
די מצוה איז דאך זייער גרויס
חתן און כלה משמח צו זיין
טא נעמט זשע ברידער נאך א כוס
און קערט אים ביז אין דעק אריין
און איך וועל אויך, ווי דער העזל
אריינגיסן די גאנצע גלעזל
איר וועט פארשטיין נאך מיין נעזל
אז איך ליב דאס אויף געוויס
 און דאס וועט טאקע געוויס ניט
 שאטן
 ווארום איך האב נאך בירושה פון
 מיין טאטן
 אז א כוס איז דער בעסטער משא
 ומתן
 שפירט יעצט צום טיש
 כליזמער שפילט צו אויפן קול
 מזל טוב אייך אלע, אלע
 און איך וועל זינגען נאכאמאל
 לכבוד חתן וכלה
 און אז מיר וועלן טרינקען מער
 וועט לכל הפחות זיין די פעולה

הבו גם לי לטעום במקצת
 אינני שונא נגיסה הגונה
 והעיקר לשפוך פנימה (לגרון)
 זאת בודאי מובן לכם
 כי לבדחן יש קיבה בריאה
 המסוגלת לעכל כל דבר
 בפרט כאשר עליו לעמוד ולד-
 רוש
 בפני קהל מסובים לשולחן
 נגנו כליזמר בקול רם
 מזל טוב לכולכם
 ואני אשיר פעם נוספת
 לכבוד החתן והכלה.
 כי גדולה המצוה עד למאוד
 לשמח חתן וכלה
 טלו נא אחים עוד כוס אחת
 ותהפכוהו עד הסוף
 וגם אני כמו ארנבת(?)
 אשפוך את מלוא הכוס
 ותבינו על פי אפי
 כי זאת לבטח אוהב
 וזאת בודאי לא יפריע
 כי קבלה לי מאבי
 כי הכוס הנו המשא ומתן
 הטוב ביותר
 הבו יי"ש לשולחן
 כליזמר נגנו בקול
 מזל טוב לכולכם
 ואשיר בפעם נוספת
 לכבוד החתן והכלה.
 וכאשר נרבה בשתייה
 תהיה לפחות התוצאה

אז די פלעשל וועט ווערן לער
און מיר וועלן ווערן מלא גדולה
און דאס איז מיר טאקע שטארק
נוגע
ווארום די משקה גיט א גוטע דעה
וועל איך קריגן גיכער די מטבעה
און דאס דארף איך דאך געוויס
און היינט איז טאקע פאר מיר א
צייט
מיין גליק איז שוין פון מיר ניט
ווייט
עס זיצן דאך פארט אזעלכע לייט
געלאדן דא צום טיש
וועל איך האבן געלט גאר אן א צאל
שא, מען טראגט מיר אלע, אלע,
און איר כליזמער שפילט אויף
נכאמאל
לכבוד חתן וכלה

כי הבקבוק יתרוקן
ואנו נתמלא גדולה
ודבר זה נוגע לי במיוחד

כי המשקה מרחיב את הדעת
ואקבל את המעות מהר יותר
וזאת נחוץ לי בהחלט
וכיום הוא הזמן שלי

אושרי איננו רחוק ממני
יושבים כאן אנשים כאלה
שהוזמנו אל השולחן
ויהיה לי כסף עד בלי די
הס, הרי מביאים כולם כולם
נגנו נא כליזמר פעם נוספת
לכבוד החתן והכלה.

לקראת סיום הסעודה ובהמשך השתיה מתחיל הבדחן להשמיע את ה'מי שברך', הנקראים "וויואטן" שוב בלוי הכליזמרים, והנאמרים לכבודו של כל אחד מהקרואים שהביאו מתנה לזוג הצעיר, הנקראת: 'מתנת דרשה' — 'דרשה-געשאנק'. בחרוזים אלה משזר הבדחן בזריזות לשונו את שם הנותן, תשורתו, שמות הזוג הצעיר, תכונות המחותרנים, והכל עונים כנגדו בבית החוזר על פי נעימתו⁸⁶. בשלב זה מקבלת הצגת היחיד כיוון היתולי-מבדה, בו הבדחן משמיע פזמוני שתייה הבנויים על פי סדר א"ב, והם כתובים חציים עברית וחציים יידיש. הרי לפנינו דוגמה אופיינית של פזמון הא"ב העברי⁸⁷:

אקח כוס זו בידי
דיצה וחדוה נמצא עמדי
בראותי בעיני הכוס הזה
כל מאכל ומשתה עיני תבזה
גם כשיהיה היין ביוקר
אשתה ממנו מערב ועד בוקר
דברי אפתח במשל ובמליצה
אשתה היין בחדוה ודיצה

הון ואושר לא יאשרני
אבל היין הוא ישמחני
וי וי אקרא לשמים
אם יהיה היין ממוזג במים
זה חלקי מכל עמלי
כי נפל כוס זה בגורלי
חוסה אדשם והושיעני
תן לי יין כי נחר גרוני
טהור אדשם במאמרו
ברוך אתה ה' שהכל נהיה כדברו
(שותים מן הכוס ומוסיפים)
יין ישמח לב אנוש.
לכן קאמפאניע דערגיסט זשע די צנצנת
לכן חבריא מלאו את הכוס.

השימוש בשירים זו לשוניים היה לרוב לשם הגדלת האפקט הקומי, כאשר החרוזים העבריים באים לרוב בראש הפזמון, והיידיים בהמשכו. ברם, אין החרוזים האחרונים תרגום מדוייק של הראשונים, אלא תמיד נמצא בהם תוספת גוון. בכתב היד של ר' טוביה יוסף בהר' עוזיאל מוילנה⁸⁸ נמצא זמר נאה לסובאים וזוללים גם הוא בסדר הא"ב והבתים הם תלת-לשוניים. כל בית תחילתו בעברית, המשכו ביידיש ואחריתו אוקראינית ונביא ממנו את שני הבתים הקרובים לעניינו:

כלי זמר המשמחין חתן וכלה
חייהם תמיד בשמחה וצהלה
ושותים יין במידה פעולה (!? — צ"ל במידה כפולה)
די כליזמר וואס טוען אויף א חתונה
הכליזמרים, המנגנים בחתונה
שפילן
און טוען זייער מאגן דערפילן
און טרינקען בראנפן וויפל זיי ווילן
מארשאלקעס המשמחין חתן וכלה
וכל יום בביתם הלחם כלה
ושותים יין בשמחה ובצהלה
די מארשאלקעס וואס טוען קונצן
אנשטעלן
און אינדערהיים טוען זיי פאר הונ-
גער געשוועלן
והממלאים כרסם
ושותים י"ש כאוות נפשם
המארשאלקים המציגים לה-
טוטים
ובביתם הם נפוחי רעב

און טרינקען בראנפן גארניט צו
פארפעלן ושותים יי"ש ואינם מחסי-
רים.

על הקשר ההדוק בין הבדחן והכליזמרים ודרכי החריזה המשולבת יש לנו
עדות נוספת בדברי הבדחן שמואל זיינוויל פעדער, בדחן מסאסוב, המסיים
את שירו: "דאס שטיקעלע פאפיר" ("פיסת הנייר" והכוונה לשטר הכסף)
בזו הלשון:

כליזמארים, בדחנים פארווענדן זיך
אויך זאלן האבן מיט וואס זיך פארצו-
שטעלן שיהיה להם במה להתפאר

דער כליזמער מיט די הענט, דער
בדחן מיטן מוח יעדער שטרעבט גאר יענעם צו
געפעלן

דער כליזמער פארפאסט גוטע ניגו-
נים הכליזמר ממציא ניגונים ער-

ער צייגט פאר יעדן וואס ער קאן
ער זוכט נאר גוטע מבינים
זיין קונסט צו שעצן מיט א גוטן לאן
לום נאות

דער בדחן אין זיין פאך
פלאגט זיך גענוג אין דער זאך
ער קלער נאר, טוראכט נאר, האט
גאן קיין רו

צו פארפאסן שירים
מיט העברעיש דערצו

ווי א קוולעלע די ריימען גאר אן
שיר אבער ער מיינט נאר דאס שטיקעלע
פאפיר

נושא שכח ואהוד על הקהל הנה נושא הירושלמי, או היהודי מארץ-
ישראל, סקץ' מוסיקאלי, שזור בדברי פרוזה ובו תיאור מבדח של השד"ר מארץ
הקודש הבא לגולה, לאסוף תרומות למען הכוללים של ירושלים וצפת.⁴⁰
נושא אחר, הנמצא ברפרטואר של בדחנים רבים הוא שיר תולדות החיים,

כפי שנקרא בפי רבים: "פון דעם וויגל ביז צום קבר" — מן העריסה ועד
לקבר, ובאסופות פולקלור רבות נרשמו נוסחאות שונים של פיזמונים מסוג
זה,⁴¹ שתפוצתם יצאה את מסגרת אולם החתונות.

הצצה נוספת בנעשה באולם החתונות מגלה לנו כי כעת הגיע תור המחולות.
הבדחן מזמין את האורחים לקחת חלק בריקוד 'המצוה', וכל היוצא במחול,
עליו לקנות ריקוד על ידי הטלת מטבע לתוך קערה. בחתונות רבות היתה
קערה זו קופת הכנסתם היחידה של הכליזמרים והבדחן. כאשר רצה הקהל
לנוח קצת המשיך הבדחן בלהטוטים שונים, סיפורי בדיחות ועוד, וכבר הבאנו
מדברי ר' מתתיהו יהושע בריסקין על הבדחנים 'העושים דברים נפלאים'
שהם רק אחיזת עיניים. חטיבה זו של הרפרטואר כללה שליפת סרטים
צבעוניים מהפה, בליעת אש, פנטומימה או מערכונים קצרים וקומיים, כגון
גוי המתארח בליל הסדר בביתו של יהודי, ריקודים שונים ועוד.⁴²

על בדחן שהיה מתחפש לגוי מספר בזכרונותיו חיים צ'מרינסקי (ר'
מרדכי'לה)⁴³:

"נטע-דוד... יהודי מארץ היהודים ועיקר אומנותו של יהודי זה להתחפש דוקא ל'גוי'
של ממש! אלמלא מכנסים כל הגוים שבעולם וכל אחד זורק לקופה את שרטוטו היותר
נאמן ואופיו ובא האמן וצירף את כל השרטוטים הללו לדמות אחת, אפשר שהיתה
אותה דמות דומה לזו של נטע-דוד שלנו בשעה שהוא היה נעשה 'גוי' כדי לבדח את
הבריות. הנה קלסטר הפנים של ערל שבערלים, החלוק המופשל כלפי חוץ על מכנסי הבד,
מעלי גומא שלרגליו [סנדלי קש] לוח לבו השעיר המבצבץ מבין כפלי החלוק, חתוך
הדבור והתנועות, ההתגרדות בפדחת בשעת תמהון-לב, השתיה והאכילה, הפזור והכרכור
בשעת חדוה, הצוואה קודם מיתה⁴⁴, אשרי עין ראתה כל אלה..."

אברהם כהן-רייס מספר בזכרונותיו על בדחנים שהיו חביבי קהל עדת
האשכנזים בירושלים, בשלהי המאה ה-19⁴⁵:

"מה נותר לה לירושלים ולנו הילדים בשבות קול חליל וקול כינור בימות השמחה?
הוא אומר רק בדחנותם של ר' יושקה מוהליבר ור' חיים הלץ, שקיימו מצוה לשמח
חתן וכלה כיד הבדחנות הטובה עליהם, ורק לשמה, של מצוה זו. מבדחנותם נשתמרו
בזכרוני בעיקר חיקויהם המוצלחים לכמה אישים ואורחים שהגיעו לירושלים בימים
ההם. מטרה לחצי בדחנותם היה למשל רב הונגרי כשהוא מספיד במבטאו המגוחך באזני
יושבי ירושלים על 'גאון' שהלך לעולמו ופנתח בדרוש על מרים הנביאה. אפילו אדם
נכבד כאלברט כהן (הוא שהקים את בית חולים רוטשילד בירושלים ודרש כמה פעמים
בבית הכנסת ע"ש ר' יוחנן בן זכאי גם בעברית וגם איטלקית. — הערת מחבר הזכרונות)
מי שהיה גבאי של צדקה מטעם האחים רוטשילד מפריז, לא ניקה מלשונם החדה. אם
גם היה אלברט כהן חביב על יהודי עיר הקודש נהנו בכל זאת המסובים מר' יושקה או
ר' חיים הלץ, שהצליחו כל כך לחקות בכשרון את נאומיו בשפות השונות השגורות בפיו."

ועל בדחן נוסף שהיה גם כליזמר מספר ר' מרדכי'לה⁴⁶: "בדחן לנאורים אם
מותר לאמור כך, הוא יהודה השחור. יהודי זה הוא גם ראש הכנרים ומראה
בזה חידושים: מנגן בנעלי-יד (כפפות. ע.ל.) או כשכנורו מופשל לו על גבו

dances

Pretends to be
= foy

וכיוצא בהם. ובענין הבדחנות הוא מצטיין בשכלו החד, בחכמותיו, המצאותיו ועקיצותיו...".

חלק נכבד ברפרטואר הבדחן תופסת הרפורטאז'ה המתורגמת, תיאור מאורע מסויים בחרוזים שלעיתים נתחברו בו במקום, אם לאחר מקרה אסון או כל מקרה אחר בלתי שגרת. הטקסט לרוב הותאם מיד למנגינה ידועה ומקובלת⁴⁷. תיאור מאורעות הסטוריים בחרוזים, מותאמים למנגינה ידועה — מסורת עתיקת יומין היא, ונשתמרו כתבי יד באוספים באוקספורד, קיימברידג', מינכן ועוד. יש מאלה שגם ראו אור בדפוס וזכו לתפוצה גדולה, בראש וראשונה בגלל המנגינה הידועה שהושרה על ידי רבים⁴⁸. מגוון הנושאים בשירים אלה הוא גדול וכולל תיאורי פוגרומים⁴⁹, שריפות⁵⁰, שירים לזכר נפטרים מפורסמים⁵¹, תיאור אמצאות חדשות⁵², דיאלוגים קצרים, מכתמים ובדיחות. מחומר זה שרד מעט מזעיר, רובו בעל אופי מקומי, כך שלקורא בימינו אין הדברים אומרים הרבה⁵³.

כדוגמה מסוג רפרטואר זה נביא שירו של בדחן על הפוגרום בלודז' בשנת 1892⁵⁴:

הערטס נאר מענטשן די גרויסע קלאג	האזינו נא אנשים לאסון הגדול
וואס האט זיך אין לאדזש פארלאפן ראש חודש אייר אין ניינטן טאג	אשר קרא בלודז' ראש חודש אייר ביום התשיעי (!?)
האט זיך אן אומגליק געטראפן ארבעטערס בעזסטשטאט	אז קרה האסון פועלים רבים (!?) ללא אפשרות לספור (!?)
זיי האבן זיך אין שטאט צולאזט געהרגעט וועמען זיי האבן געטראפן אויף די נייע שטאט זיינען זיי געגאנגען	הם התפזרו על פני העיר והרגו כל מי שנקרה בדרכם על העיר החדשה עלו
דארט האט זיך ס'חורבן אנגעפאנגען	שם החל החורבן
די הענדלערס זענען קוים מיטן לעבן אנטלאפן	החנונים ברחו כל עוד נפשם בהם
אוי ליבער גאט דו קוקסט עס אלעס צו	הוי אלוהינו האהוב, תראה כל זאת
ווי אונדזערע צרות זיינען גרויס אוי שטרעק שוין אויס דיין רעכטע האנט	מה גדולות צרותינו הושיט נא זרועך הימנית

און פיר אונדז צוריק אין אונדזער לאנד	ותובילנו חזרה למולדתנו
דאס פעבל דאס נארשע ס'האט נישט לאנג געטראכט	האספסוף הטיפשי לא חשב זמן
פאלקעס מיט העק אין די הענט גענומען	מקלות וגרזנים תפסו בידיהם
מיר האבן זיג שוין גארניט אויף זיי גערעכט	אנו כבר לא ציפינו להם
אין די פוילישע גאס אריינגעקומען זיי האבן געהרגעט אן רחמנות	נכנסו לרחוב הפולני הם רצחו ללא רחמנות
עס איז געפאלן זייער פיל קרבנות ווערן האט מען זיך שוין נישט געקאנט	ונפלו קרבנות רבים לא ניתן היה להתנגד
א ייד איז געשטאנען פארן טויער אפגעשניטן ביי אים דאס אויער צוגענומען ביי אים דאס לעבן געש-ווינד	עמד יהודי ליד השער ואזנו חתוכה חיש נלקחו חייו.
אוי ליבער גאט...	אוי, אלוהים אהובינו, תראה כל זאת וגו'

אחת הדרכים האהובות על הבדחן לשעשע את הקהל היתה דרך החידות. הוא שאל: "כיצד ניתן לחלק שלושה תפוחים בין ארבעה אנשים, וכל אחד מהם יזכה בתפוח שלם? מי שאיננו יודע את פתרון החידה, עליו לשלשל במחילה מכבודו עשיריה לתוך קערת הבדחן. וכאשר התוסף שם סכום ניכר, נטל הבדחן את הכסף ואמר: — היות וגם אני אינני יודע את התשובה, הרי גם עשיריה ממני, עמד והטיל מטבע לקערה לקול צחוקם הרם של המסובים"⁵⁵.

בדרך כלל היה הבדחן סולן, איש שביצע את כל התכנית האמנותית לבדו, בלוי מוסיקאלי של עמיתיו הכליזמרים. רק בתקופה מאוחרת יותר, עם הקמת התיאטרון היהודי, החל להופיע עם עוזר או שניים, אבל בכל מקרה הוא נשאר חלק בלתי נפרד מהתזמורת של הכליזמרים, המלויים אותו בניגוני-הם העצובים והעליזים⁵⁶. במקרים רבים הוא היה אחד מהם, והיה מלווה את שירתו בנגינה עלי כינור או כלי אחר⁵⁷. יוצרי הרפרטואר הבדחני היו ברוב המקרים גם המבצעים, ורק לעתים רחוקות נזקקו ליצירתם של אחרים. בדחן לבדחנים היה הלל קליבנוב, שבעצמו היה נכה ומשותק במחצית גופו, לכן נבצר היה ממנו להופיע.

riddles

soloist

החלק הטכסי-מסורתי עבר מדור לדור, עד כי בחיקויים הספרותיים אנו מזהים מיד את המאניריזם הבדחני השגרתני. מעט מזעיר נרשם בדורות אחרונים או שנמצא בכתובים במחברות בודדות.⁶⁰ כל בדחן שמר מכל משמר 'מרכולתו' מחשש עינא בישא של מתחריו, לכן לא מיהר לפרסם יצירותיו ברבים. רק במחצית המאה ה-19 נמצאו בדחנים שהחלו, בצד הופעותיהם, גם לפרסם בדפוס חיבוריהם, דבר זה שימש להם מקור נוסף להשלמת פרנסתם הדלה. פרופ' ל. וינר מעיר⁶⁰:

יצירות רבות של בדחנים לא זכו לראות אור עולם ועברו מיד ליד בין האחים למקצוע, כתובים עלי מחברת. בשנות השמונים (של המאה ה-19. על.) הופיעה קבוצה של זמרים חדשים, ששרו כדרך המשוררים הספרותיים, ברם, הבדחנים השתמשו עדיין בסגנון הישן, המסורתי, אבל יצקו בו תכנים לפי רוח הזמן. תהליך שינוי מוזר עבר הגדחן בארצות הברית, כאשר חיי המהגרים הפכו למרווחים יותר, דרש ותבע הקהל בידור ביתר שאת. אבל לא רצו עוד להסתפק ביום החתונה כיום יחיד של שמחה, ובדחנים הוזמנו לבדר את הקהל לכל סוג של מפגש חברתי. קהל זה לא דרש ותבע מהבדחן שירים חדשים, אותם חיבר בעבר בו במקום, אלא דרש כי יפזם יפה את הפזמונים האקטואליים.⁶¹

עם יסוד התיאטרון היהודי ב-1878 על ידי אברהם גולדפדן והצלחת פזמוניו שהיו היסוד העיקרי במחזותיו, הולכים ונכללים קטעים ופזמונים מתוך מחזות אלה במופעי הבדחנים. יש לציין כי ראשוני שחקני גולדפדן באו אליו משורות הבדחנים, ונמצאו ביניהם כאלה שעדיין לא נטשו את פרנסת הבדחן, והציגו בחתונות קטעים מתוך 'שני קוני לעמיל', 'שולמית', 'בר-כוכבא', 'עקידת יצחק' ועוד. בין הבדחנים גם היו כאלה אשר ניסו כוחם בחיבור מחזות, ויש גם שהעתיקו מחזות פורים ופרסמו אותם בדפוס בשמם⁶⁰, דבר שכיח מאד בין המחברים של הימים ההם. ואילו בזמן החדש אנו מוצאים לפחות בדחן אחד שכלל ברפרטואר שלו יצירות מפרי עטם של מנדלי מו"ס, י"ל פרץ, דוד פרישמן ועוד.⁶¹

התפתחות התיאטרון היהודי, בעיקר בארצות הברית, הביאה עמה שורה ארוכה של מחזות מוסיקאליים ואופרטות, אשר החתונה על טכסיה הפכה גם לחלק שאי אפשר בלעדיו. כי הרי כל מחזה מסוג זה חייב להגמר בכי טוב, ומה יכול להיות טוב יותר, כאשר הנאהבים והנעימים מגיעים ליום החופה המיוחל? אכן, מחזות אלה מלאים וגדושים שירים, בנוסח בדחני מסורתי, וחקייו של חרוזיהם ולחניהם⁶² כאן נסגר מעגל: — הבדחן המסורתי נעלם מאולם החתונות ועלה על במת התיאטרון ואלו במת התיאטרון החזירה את הרפרטואר הבדחני לאולמי החתונות.

ה ע ר ו ת

- 1 המקורות המובאים כאן לפי: ערנסט, 64, עמ' 27 — תענית כ"ב, ע"ח.
- 2 אורחות צדיקים, אמשטרדם, תצ"ה.
- 3 ערנסט, 27, 28, עמ' 65.
- 4 ערנסט, מס. 71, עמ' 29.
- 5 ערנסט, מס. 78, עמ' 32.
- 6 מובא עפ"י י. ריבקינד: מפנקסו של בדחן וחזן, 'מנחה ליהודה' ירושלים, תש"י, עמ' 239, הערה 10.
- 7 מובא ע"י ד"ר י' שיפר, עמ' 29, מתוך כ"י שו"ת של ר' אליהו מקארקסון. יש לשער כי המוסד של ליצן או מוקיון יהודי הוא עתיק יותר.
- 8 מהמבואות של מ' עריק בספרו געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור, ורשה, 1928 וגם בספרו: וועגן אלט-יידישן ראָמאַן און נאָוועלע, ורשה, 1926, לא ניתן להבחין באם מדובר רק בנגנים או גם בזמרים ובדרנים. מתוך הבקשה שהוגשה ע"י נגנים ומשחקים יהודים למלך פראג בשנת 1651 מסתבר כי המקצועות היו משולבים.
- 9 על גילגוליו של השם: מרשליק, ראה: י' ליפשיץ, עמ' 41—42, שם גם מובאות מהספרות הנוגעת לענין. נציין כי א"ב גוטלובר, במחזהו: "דער דעקטוך", משתמש בשם: מארשאליק, תאור מנהגי החתונה ראה: יהודה אליט, ממנהגי ישראל, רשומות א', עמ' 356, פירוט המנהגים בזכרונותיו של א"ב גוטלובר בירושלים, מוסד ביאליק, כרך א' 94—106, משה ביק: חתונה יהודית, חיפה, 1964; פרטים נוספים במאמרו של י' ריבקינד (ראה הערה 6), ע"ע 16—17.
- 10 י' ליפשיץ, עמ' 42.
- 11 י' ליפשיץ, כנ"ל.
- 12 י' ריבקינד, עמ' 237 ואילך מביא שורה של נוסריקונים וגימטריות של הבדחן שמואל כהן חזן, ובתאורו של כתב היד הוא מעיר: "החלק האידי כולל דברים המקוריים שלו, שלושה דברים — עניני חתונה, ואחד — פרודיה חדורת שנת נשים. הפרודיה הערוכה לפי דיני הסדר מוזרה מאד בתכנה, 'הריני מוכן ומזומן ווייבר קלאפין' (כלומר — לחבוט בנשים) היא איננה בלשון נקיה כלל. ריבקינד אמנם טוען כי פרודיה זו איננה יצירתו של שמואל כהן, אלא של בדחן אחר איציקל בעל השמועות לספר ובעל הקטפות", אבל עצם הכללתה בכתב ידו מעידה על השימוש בה כחלק של הרפרטואר של אותו בדחן.
- 13 ערנסט בהערה, עמ' 33.
- 14 פ. מינקובסקי, מספר חיי, רשומות, א', תרפ"ה, עמ' 114.
- 15 ערנסט, עמ' 33, הערה 1.
- 16 י. ריבקינד, מפנקסו של בדחן וחזן, עמ' 235.
- 17 אפרים דינארד, זכרונות בית עמי, כרך א' תש"ד, ע"ע 60—61.
- 18 י. ליפשיץ, ע"ע 57—58.
- 19 מתוך: מסדר אגרות, בריפענטעלער, וילנה, תקפ"ה, כפי שהובא ע"י י' עלזעט בספרו: "מיט 100 יאר צוריק", מונטריאל, 1927, עמ' 69.
- 20 א"י פפירנא, זכרונות, תרגם ליידיש: פ. ראָקאווסקי, ורשה, 1923, ע"ע 29—31.
- 21 אליקים צונזער, אויטאביאָגראַפיע, כרך ב', עמ' 701.
- 22 הלל קליבנוב, רוני עקרה, וילנה, 1885.
- 23 על המאבק נגד החזנים השרים 'שירי חוצפה ונבול פה' יש מקורות רבים בספרי המוסר והשאלות ותשובות. לדוגמה דברי ר' אלחנן קירכהאן ב'שמחת הנפש', חלק ב' הוצאה פוטוסטאטית של ד"ר יעקב שצקי, ניו-יורק, 1926, ספר 'עץ החיים', פירט, 1753 הלכות חזנות ועוד.

- 25 נוסח זה הובא בחלקו ע"י דב שטוק [סדן] ב"ידע עס", א', עמ' 27.
- 26 רשומות א', עמ' 356, ממנהגי ישראל מאת יהודה אלזט (הוא הרב י"ל זלוטניק) סטוצ'בסקי, עמ' 156.
- 27 רשומות, א', כנ"ל, סעיף 46 ואילך. יעקב זימור בזכרונותיו, פנקס וילנה, 1922, עמ' 873.
- 29 הנוסח הקדום ביותר שהיה בידי הוא: "דער קרומער מאַרשאַליק מיט אַ בלינד אויג", ורשה, דפוס פעלבערג, 1875, והוא דפוס סטיריאוטופי של הוצאה קודמת. בצד הפנימי של השער נמצא אישור הצנזורה מקייב, 12 לדצמבר 1947(?) — ואולי זו טעות דפוס וצ"ל (1874) בידי י"ל כהן היה דפוס למברג, 1875, אותו הוא מזכיר במבוא ליידישע פּאַלקסלידער' ניריורק, 1912, כרך א', עמ' 44, ואלו במקום אחר, ב"שוטדיעס וועגן יידישער פּאַלקסשאַפונג", יוואָ, נ"י, 1952, עמ' 155, הוא מציינן כי רוב פיוטי הבדחנים שנפוצו בעם מקורם בשירי ה"בלינדער מארשאליק". לפי דעתי היה בדחן עיוור ידוע החי באוקראינה, או ווהלין. תאורו של בדחן עיוור נמצא אצל י"י לינצקי ב"דאָס פּוילישע יינגל".
- 28 על מנהג זה של קליעת שיער הכלה בפרוטרוט אצל ריבקנד, ע"ע 238 ואילך, שם גם שיר מיוחד: "אין שיינ זמר צו זינגן ווען מען דיא כלה פלעכטין טוט", עמ' 255—257.
- 30 דער קרומער מארשאליק, 1875, עמ' 6 ואילך.
- 31 שם.
- 32 רשומות א', עמ' 357, החתן מביא לכלתו לפני החופה במתנה צעיף וסידור תפילה.
- 33 סטוצ'בסקי, עמ' 162—163.
- 34 הנוסח הידוע ביותר הוא מאַרש החתונה: "חתך-כלה מזל-טוב" אותו שרים ומנגנים בחתונות גם בימינו.
- 35 הלל קליבאנאוו, 'די עלינטע שולמית', וילנה, י"ל מץ, 1893, עמ' 30.
- 36 סטוצ'בסקי, עמ' 164.
- 37 רשומות א', עמ' 383, — קדושה רבה לבדחן.
- 38 ידע"ע, חוב' 28—29, עמ' 58—61.
- 39 "שירה חדשה" מאת ש"י פעדער, בדחן מסאסוב, ורשה 1894.
- 40 סלוצקי, עמ' 258, חיים ליבערמאן: 'פון בדחנישן רעפערטואר', ב"יידישע שפראך", כרך י"ג, חוב' 4, 1953, עמ' 146—148: "דאס ליד פון דעם טעריק".
- 41 לדוגמה: ידע"ע, חוב' 26, עמ' 69—70.
- 42 סלוצקי, עמ' 258—259.
- 43 רשומות ב', ע"ע 70—71.
- 44 הוידוי הקומי היה אחד הנוסחאות החביבים שבפולקלור היהודי, וגם מקורו קדום. אנו מוציאים אותו כבר בנוסחאות הראשונים של האחשורוש שפיל, הוידוי של המן או ב'דוד וגלית', כוידויו של גלית, ולא נבצר מקומו גם מרפרטואר הבדחנים.
- 45 מזכרונות איש ירושלים, רשומות, כרך ו', עמ' 70—71.
- 47 "שירה ז'ורנאליסטית" היתה מקובלת בימים ההם יותר מאשר בימינו. טרם היתה לנו עתונות ראויה לשמה וזו שהיתה קיימת, השפעתה ותפוצתה לא הגיעה לידי המונים, ואילו השירה, בעיקר הפזמון שהושר, הפך למכשיר המאבק היעיל וכמעט היחידי. מובא ע"י מ' שכטר במבוא ל'צונזערס ווערק', יווא, נ"י, א', 1964, עמ' 34, מתוך מאמר של ש' ניגד ב"דער טאַג" 24.9.33.
- 48 מ. עריק, די געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור, ורשה, 1928, עמ' 384 'בתקופה ההיא [המאות ה-16 וה-17] שימש השיר ההסטורי כתחליף לעתון (צייטונג) שמשמעותו הראשונה של ביטוי זה היתה העברת ידיעות. השירים ההסטוריים הושרו או דוקלמו בניגון נפוץ, אותו מציינים מיד מתחת לכותרת השיר. הלחן הושאל לעתים משיר גרמני ידוע, כגון המנגינה של "קרוב פּאַביה", או לחן מסורתי יהודי, כגון: 'בניגון אדיר איום ונורא' או 'בניגון המן של אחשורוש-שפיל'...
- 49 שיר על הפוגרום בורשה, "דאָס ליד פון ראַבאניק", נדפס בעילום שם בלמברג, 1882 וראה:

- שצקי, ורשה, ג', עמ' 267,101. על הפרעות בקאליש בשנת 1878, ראה יערי על הפוגרום בקייסינוב, יערי, מס. 16, 17.
- 50 על השריפה במינסק כתב שיר אלכסנדר פידלמן, יערי, מס. 32. אלתר פישאון, בדחן שהיה אחד מראשוני שחקני גולדפאדן, כתב שיר על המגיפה בברדיצ'וב בשנת 1883, יערי מס. 35.
- 51 דער הספד פון משה מאַנטעפיאַרע, מאת יעקב באַסמאַן, ורשה, 1885, אליקום צונזער: עלעגיאַ לעואַנאַ, 1888, והשירים האנונימיים: "ראטשילדס טויט" שנרשמו על ידי נח פרילוצקי ואחרים.
- 52 "על הרכבת" — צונזער'יערי, מס. 49—53; "על הטלגרף", יערי מס. 26, 44.
- 53 כגון הדיאלוג הקומי: "דער שיכור אדער די מחלוקה צווישן ר' טרינקמאַן און דעם שטאַפּט", ורשה, 1867, מהדורה שניה — 1871, מאת גדליה רוף. לפי שצקי, געשיכטע פון די יידישען ווארשע, ג', עמ' 265, הוצג דרשיח זה בחתונות ונחגיגות ברית-מילה. במקצת מהפרוזה וחידודים נמצא בספרו של הירש-לייב גוטליב 'לידער פון מיין לעבן', 1933.
- 54 'דאָס ליד פון לאדזער ראַבונעק', הובא ע"י שמואל לעהמאַן, ב: "אַרבייט און פרייהייט", ורשה, 1921, עמ' 167, עם תוים בעמ' 168.
- 55 יחזקאל קאַטיק: "מיינע זכרונות", ברלין, ככל פּאַרלאַג, 1922, כרך א', עמ' 39. נוסח אחר אצל ליפשיץ, מס. 17, עמ' 60.
- 56 י. שצקי, געשיכטע פון די יידן אין ווארשע, ג', עמ' 336 כותב כי בעלי אולמי החתונות היו מפרסמים כי באולמיהם ניתנים שרותי בדחן העושה להטוטים יפים באש בנאלית.
- 57 מ. צמרינסקי, עירתי מוטילי, רשומות, ב', עמ' 70.
- 58 ביבליוגראפיה מקיפה של ספרות הבדחנים פירסם א. יערי ב'קריט ספר', ל"ה, עמ' 109—126, ומילואים בכרך ל"ו, עמ' 264—272. מילואים ליערי פורסמו על ידי ב'תצליל", כרך 20, 1981, עמ' 55—58.
- 59 ל. וינר, ע"ע 93—95.
- 60 השיר של אליקום צונזער: "שירתה של זליכה", מתוך המחזה: "מכירת יוסף" ב-7 מערכות, הפך לשיר-עם והגיעו לידינו שני נוסחאות. על כך: שעכטער במבוא ל'צונזערס ווערק", א', עמ' 57.
- הלל קליבנוב כתב שני מחזות: "עקידת יצחק" ר"רבקה'ס האַכצייט", אלכסנדר פידלמן חיבר מחזה: "שמשון הגיבור" שלא הגיע לידינו. היו בדחנים נוספים כגון יצחק וועלטשער וצבי הירש צוקער מגאליציה, שפירסמו משחקי פורים כיצירות מפרי רוחם.
- 61 "דער בדחן, צו באַזינגען אַ חתן מיט אַ כלה אויף פּאַרשיידענע אופנים... צונויפגעשטעלט דורך" ל. בערגמאַן (מעכעלע בדחן), ורשה, 1928.
- 62 המלחינים יוסף רומשינסקי, אלכסנדר אולשנצקי, ואחרים סיגלו לעצמם עיבודים של שירי בדחנים והתאימו אותם למחזות המוסיקאליים. הבדחן שלמה שמולעוויטש כתב שירים על לחניהם עבור עשרות אופרטות ואלה הפכו ללהיטים, דוגמת שירו: "אַ בריוועלע דער מאַמען".

מקורות וקיצוריהם

- 1. ליפשיץ, י. "בדחנים און לצים ביי יידן", באַרכיוו פּאַר דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער און דראַמע, בעריכת יעקב שצקי, ווילנע-ניר-יאַרק, יוואָ, 1930, ע"ע 38—74.
- 2. סלוצקי, ב. "יידישע באַדאָכאַניס-שווישפילער", בציטשריפט מינסק, כרך א', עמ' 257 ואילך.

3. סטוצ'בסקי, יהויכין. **הכליזמרים, תולדותיהם, אורח חייהם ויצירותיהם**, ירושלים, מוסד ביאליק, תשי"ט.
4. ערנסט, ש. טעקסטן און קוועלן צו דער געשיכטע פון טעאטער, פארווילונג ען און מאסקאראדן ביי יידן, ב"ארכיוו" (ראה מס. 1), ע"ש 5—37.
5. ריבקינד, י. "מפנקסו של בדחן וחזן", ב"מנחה ליהודה", ירושלים, תשי"י, עמ' 235—257.
6. **רשומות**, מאסף לדברי זכרונות, לאתנוגרפיה ולפולקלור בישראל, תל-אביב, כרכים א' ו'.
7. שיפער, יצחק. **געשיכטע פון יידישער טעאטער-קונסט און דראמע**, ווארשע, קולטור-ליגע, 1927, כרך א—ג.
8. שאצקי, יעקב. "געשיכטע פון די יידן אין ווארשע, ניו יארק. ייווא, 1953. 1953.
9. שעכטער, מרדכי (עורך). אליקום צונזערס ווערק, ניו-יארק, ייווא, 1964, בשני כרכים.
10. וינר, *Wiener Leo, The History of Yiddish Literature in the Nineteenth Century*, New-York, Charles Scribner's sons, 1899.

רב שיח על נסים אלוני

משתתפים:

מיכאל גורביץ
חיים שוהם
ש. שפרה
גרשון שקד

נערך בי"ח בשבט תשמ"ג (1.2.1983) ב"ארכיון ומוזיאון לתיאטרון ישראל גור", בירושלים.

ת. שוהם: נסים אלוני, מבחינת גילו, שייך לאותה ספרות שנוהגים לכנותה כ"ספרות אבותם סופרים ויוצרים ילידי הארץ, שהעברית היא לשון האם שלהם, והארץ היא ארץ ישראל בה הם מראות השתיה שלהם, הבסיס החווייתי של עולמם. נסים אלוני הוא אחד מהסופרים המובהקים של "דור בארץ", כמו: משה שמיר, נתן שחם, אהרן אפל, לאותה תקופה. את ראשוני סיפוריו, סיפורי מלחמה, הוא מפרסם ב"במחנה", עיתון היילי צה"ל. במהלך שיחה זאת כדאי לנו לנסות וליתר את נסים אלוני; לומר דברים על התפתחותו היצירתית; לראות מה קורה ליצירה שלו מהפעילות המספרת שלו לפעילותה תיאטראלית. המעבר מסיפורי מלחמה לסטורי כמו "אכזר מכל המלך" והמשכו לסיפורי "הינשוף" ומחזורי "המלך והמלכה" המיחד את אלוני כמספר וכמחזאי בין יוצרי "דור בארץ", ואף על המשא ומתן עם אהרן אפל אם מקובלת עלינו מגמה זאת — ואני תקווה, כי גם גרשון שקד, יסביר לנו מה הרי השאלה הראשונה שאנו צריכים לשאול את עצמנו היא: האם נסים אלוני להיחשב על קבוצת היוצרים של "דור בארץ", הסופרים והיוצרים החווייה הגדולה של המאבק להקמת המדינה?

ש. שפרה: נראה, שאם אמנם מבחינת חוויית היסוד, חוויית מלחמת הששת ימים במרכז כתיבתם של כמה וכמה מסופרי "דור בארץ", נסים אלוני בסיפוריו הוא "בן חוקי" לספרות בת הדור, הרי מבחינת עולמו הפואטי ואולי הפילוסופי האידאי, היווה חוליית מעבר אל "דור המדינה". והדברים ניכרים כבר ב"המלך" ובסיפורי "הינשוף", ודאי ב"הנסיכה האמריקאית" המציינת תפוצתו וכמובן בכל מה שנכתב לאחריה.

ת. שוהם: לפני ההתמודדות עם המעבר הזה לעבר "הגל החדש", אולי כדאי